

Drs. J. G. Siccama: Politieke verdeling; pagina 7
 Prof. ir. L. Kroes: Telefonie nu en in de toekomst; pagina 15
 Dr. R. Reinsma en mr. dr. R. Reinsma: Zestig jaar Nederlandse rechtstaat; pagina 23

redactie en administratie
 keizersgracht 391 amsterdam
 verschijnt wekelijks
 oplage 125.000

intermediair 27

informatie voor leidinggevende functionarissen

W. Bleek

Onroerend goed rubriek
 pagina 50 en 51

Mijn beste vriend?

Ethische vragen bij een antropologisch onderzoek

Abortus provocatus vormt in Ghana (en ook in andere Afrikaanse staten) een groot sociaal-medisch probleem. Als onderdeel van een algemeen onderzoek naar seksuele relaties en geboortenbeperking werd door de auteur een onderzoek gewijd aan de praktijk van abortus in een Ghanees dorpje. Het resultaat is een schrikbarend hoog aantal geaborteerde vrouwen (vaak schoolmeisjes) en bovendien blijkt een grote mate van onveiligheid en ondeskundigheid aanwezig in de gebruikte methoden.

Maar daar gaat dit artikel niet expliciet over. Wel over de problemen van ethische aard die de antropoloog ontmoette tijdens zijn werk. Zoals daar zijn de doelstelling, de manier waarop informanten benaderd dienen te worden, het handhaven van neutraliteit door de onderzoeker, het probleem van wel of niet interveniëren, het beschermen van de informanten, financiële ongelijkheid etc. Dit is niet een op zich zelf staand geval, meerdere onderzoekers rapporteren soortgelijke probleemsituaties. Binnen de kring van antropologen en sociologen en ook wel daarbuiten staat de morele aanvaardbaarheid van het antropologische onderzoek dan ook sterk ter discussie.

W. Bleek is de schuilnaam van een cultureel antropoloog die onderzoek verricht heeft naar o.a. abortus provocatus in Ghana. De reden voor het voeren van een schuilnaam wordt in het artikel uiteengezet.

De culturele antropologie maakt een moeilijke tijd door. De plotselinge stroom van publikaties over morele aspecten van antropologisch onderzoek zijn daar een duidelijk bewijs van. Vragen of 'dit en dat wel mag' komen meestal niet op tijdens de bloei of het hoogtepunt van menselijke bezigheden. De ethische laakbaarheid van bepaalde kolonisatie methoden bijvoorbeeld kwam pas echt aan het licht toen deze al voorbij waren.

Het verband tussen ethische problemen en de malaise waarin de antropologie zelf verkeert komt o.a. naar voren in een artikel van Boissevain (1975) in *Intermediair*. De ethische problematiek van sociaal onderzoek komt verder uitgebreid ter sprake in een speciaal nummer van de *Sociologische Gids* (nr 5-6, 1972), in een bundel opstellen over 'waarde en wetenschap' (de Boer en Köbben 1974), en in een recent nummer van *Sociodrome* (ongedateerd). Een van degenen die zich binnen Nederland het meest kritisch heeft uitgelaten over de 'a-sociale rol van de sociologen' is Huizer (1975).

In dit korte artikel wil ik enkele ethische problemen bespreken naar aanleiding van persoonlijke ervaringen tijdens een onderzoek naar de praktijk van abortus provocatus in een Ghanees dorp.

Abortus in Ghana

Formeel is er in Ghana (evenals in andere Afrikaanse staten) slechts weinig bekend over abortus provocatus maar er is een algemeen besef dat het een van de ernstigste sociaal-medische problemen vormt. Het gaat hier eigenlijk om een dubbel probleem. Het eerste probleem is dat abortus überhaupt nodig is, d.w.z. dat zoveel vrouwen tegen hun wil zwanger worden. Het tweede is de manier

waarop abortus wordt toegepast. Omdat abortus strafbaar is in Ghana nemen veel vrouwen heimelijk hun toevlucht tot ondeskundige aborteurs of trachten zelf een abortus op te wekken met allerlei obscure middelen. Er bestaat dan ook een sterk vermoeden dat jaarlijks vele, vooral jonge, vrouwen sterven aan de gevolgen van een ondeskundig uitgevoerde abortus.

De onwettigheid en de vaak ernstige gevolgen van abortus hebben er toe geleid dat het onderwerp abortus in de taboe-sfeer ligt. Een onderzoeker die ernaar vraagt begeeft zich op het terrein van de illegaliteit en raakt een van de teerste onderwerpen die men in hedendaags Ghana kan aanroeren. Meestal veel moeite ben ik er niettemin achter gekomen dat waarschijnlijk de helft van alle vrouwen tussen de 17 en 40 jaar minstens één maal abortus gepleegd heeft en dat slechts een kleine minderheid van hen daarbij een veilige methode gebruikt heeft. Deze hoge frequentie van ondeskundig uitgevoerde abortussen geeft aan hoe ernstig het probleem is. Het feit dat haast alle gevallen van abortus provocatus vóór of buiten het huwelijk voorkwamen lijkt er op te wijzen dat huwelijk en sex een knooppunt van maatschappelijke en persoonlijke problemen vormen. Die problematiek is hoofdzakelijk geboren uit het feit dat het onderwijs naar westers model de huwelijksleeftijd aanzienlijk verhoogd heeft maar niet bij machte is geweest ook de leeftijd waarop men aanvangt met geslachtsgemeenschap te verschuiven. Het gebruik van betrouwbare voorbehoedsmiddelen zou de problemen kunnen voorkomen maar het onderzoek wees uit dat de kennis van anticonceptie nog zeer gebrekkig is. Sommige van de meest gebruikte 'voorbehoedsmiddelen'

bleken zelfs helemaal geen anticonceptionele werking te hebben (zie verder Bleek 1976).

Het onderzoek 1

Het onderzoek naar de praktijk van abortus provocatus was een onderdeel van een algemeen onderzoek naar seksuele relaties en geboortenbeperking (zie Bleek 1976). De oorspronkelijke opzet was dat ik me zou beperken tot één matrilineage in een dorp van ongeveer 4000 mensen. Het dorp was gelegen in Kwahu, ongeveer 150 km ten noorden van de hoofdstad Accra en de bewoners waren ook in hoofdzaak Kwahu. De Kwahu zijn nauw verwant aan de Asante, ook wel Ashanti genoemd, en behoren samen met nog enkele andere groepen tot de Akan. De keuze voor slechts één lineage was gemaakt omdat ik er van uitging dat het niet mogelijk zou zijn om in een groot opgezet onderzoek betrouwbare gegevens te verkrijgen over zulke intieme onderwerpen als seksuele relaties, geboortenbeperking en abortus provocatus.

De interviews met 42 leden van de lineage werden door mijzelf gevoerd in het Twi, de plaatselijke taal. Ze hadden plaats in een sfeer van vertrouwen en gemoedelijkheid, hetgeen mogelijk was door het feit dat ik gedurende één jaar in het huis woonde

van het lineagehoofd en iedereen persoonlijk gekende. Bij officiële gelegenheden werd ik half van de grap en half tot meerdere eer en glorie van de lineage voorgesteld als een jongere broer van de hoofd. Ook werd ik in andere opzichten geassocieerd met de lineage, hetgeen ook veel ander antropologen overkomen is. De interviews leverden zeer betrouwbare en gedetailleerde gegevens op over seks, huwelijk, anticonceptie en abortus provocatus.

In een later stadium werd echter toch besloten een grotere steekproef toe te voegen aan de lineage, nu 100 mannen en 200 vrouwen, maar dat gedeelte van het onderzoek zullen we hier buiten beschouwing laten.

De ethische problemen die tijdens het onderzoek naar voren kwamen hadden betrekking op de doelstelling van het onderzoek, de manier waarop de informanten benaderd werden, de financiële ongelijkheid tussen onderzoeker en informanten, het probleem van neutraliteit en het beschermen van de informanten.

De doelstelling

Om te beginnen kan men zich afvragen of de vervolg op pagina 3

1. Palmwijnbars zijn niet weg te denken uit de Ghaneese dorpen. Het is bij uitstek de plaats waar een antropoloog deel kan nemen aan informele discussies over tal van onderwerpen.

'One person cannot be a friend and a stranger at the same time'
 Jarvie, 1969: 505

vervolg van pagina 1

Mijn beste vriend?

presentatie van het onderzoek - als een socio-medisch project - wel ethisch verantwoord was. De werkelijkheid is nl. dat geen enkele dokter mij ooit gevraagd had om een dergelijk onderzoek te doen. Strikt genomen begon het onderzoek dus al met een onwaarheid van mijn kant.

Daar tegenover staat dat ik wist dat er een grote behoefte bestond, met name ook bij artsen, aan betere informatie over geboortenbeperking en abortus, en het was mijn voornemen hun deze informatie ook te verstrekken zodra de gegevens uitgewerkt waren. Het onderzoek zelf was echter mijn eigen initiatief. Ook de National Family Planning Programme of Ghana had mij geen opdracht gegeven om deze zaken te onderzoeken, en ik kan mij zelfs voorstellen dat zij er weinig waardering voor zullen opbrengen als de gegevens gepubliceerd worden, aangezien hun beleidslinje op verschillende punten bekritiseerd wordt. De enige inbreng van anderen in de keuze van het onderzoeksthema waren misschien de adviezen van enkele collega's op de universiteit.

In feite kan ik dus zeggen dat de bepaling van het onderwerp volkomen van mijzelf heeft afgehangen en als ik dan ga vragen: 'Waarom heb ik dit gekozen?', dan verdwaal ik waarschijnlijk in het doolhof van mijn eigen motivaties. Ik weet van mijzelf niet eens waarom. De problematiek van abortus provocatus en de tragiek van enkele abortusgevallen in mijn naaste omgeving hebben er zeker toe bijgedragen, maar was dat het belangrijkste motief? Was mijn verlangen om een wetenschappelijk werk te schrijven over een totnogtoe onbekend onderwerp niet veel bepalender? Of, erger nog, de wens om te promoveren en een trede hoger te klimmen op de sociale (en financiële!) ladder? Heeft Huizer niet gelijk als hij van 'hobbyism' spreekt aangezien 'the immediate purpose of the research is the satisfaction of a rather arbitrary curiosity' (Huizer 1975: 64)?

Ik kan hier slechts twee antwoorden op geven. Op de eerste plaats geloof ik dat een dergelijke 'soul searching' weinig zin heeft. Als we de morele juistheid van ons handelen geheel en al van onze - misschien onderbewuste - motivatie moeten laten afhangen dan denk ik dat weinig op deze wereld de toets van echtheid en oprechtheid zal doorstaan. Wat de presentatie van het onderzoek betreft, ik geef toe dat die iets van een vermomming had. Het zou - abstract gezien - juistster geweest zijn als ik mijn informanten uitgebreid had ingelicht waarom ik al deze zaken van hen wilde weten (aangenomen dat ik die reden zelf zou kennen) en dat ik hoopte dat de verschillende instanties in Ghana, en indirect zijzelf ook, er van zouden kunnen profiteren. Mijn ervaring had mij echter geleerd dat hoe meer uitleg ik gaf hoe wantrouwer de mensen werden. Een beleefd verzoek, of ik hen a.u.b. even mocht lastig vallen om hun enkele vragen te stellen, liep groot gevaar afgewezen te worden. Mijn aan onderdanigheid grenzende beleefdheid bracht hen in de rol van nukkige hogergeplaatste. Als ik hen echter op een haast koloniale manier bij me riep en zonder verdere plichtplegingen mijn vragen afvuurde dan waren er over het algemeen weinig problemen. Omdat deze benadering mij echter te bar was koos ik voor een korte zakelijke inleiding die qua inhoud acceptabel was maar overigens meer een gebiedende dan vragende toon had.

Deze benadering leek, en lijkt mij nog steeds, geoorloofd. Als een onderzoeker er van overtuigd is dat de resultaten van zijn onderzoek zijn informanten ten goede zal komen dan geloof ik dat hij zijn doelstellingen zo moet presenteren dat ze voor hen bevattelijk zijn en een positieve uitwerking zullen hebben op het verloop van het onderzoek. Dat betekent misschien dat hij bepaalde punten moet overaccentueren of zelfs lichtelijk verdraaien en andere punten moet verzwijgen. Hoever men hierin mag gaan lijkt mij moeilijk in het algemeen aan te geven. De onderzoeker moet zelf een en ander tegen elkaar afwegen: het belang van het onderzoek, de risico's die hij loopt bij algehele opening van zaken, en de invloed daarvan op de kwaliteit van zijn onderzoek. Het is onmogelijk om daar objectieve normen voor aan te geven. Voor meer voorbeelden en een uitgebreide discussie van deze problematiek zie Köbben (1974: 97-100).

Het 'gebruiken' van mensen

Een van de grondregels van ethisch handelen is volgens Kant dat men de mens altijd als een doel en nooit als een middel moet behandelen. Ik vraag me af of ik tijdens mijn onderzoek niet tegen deze regel heb gezondigd. Ik vrees dat er verschillende mensen in de lineage zijn die zich 'genomen' voelen en dat is iets wat ik uitermate betreurt.

De familieband bij de Kwahu is bijzonder sterk maar tegelijkertijd zijn er ook ernstige spanningen en haatgevoelens aanwezig die scheidingslijnen teweegbrengen tussen groepen en individuen. Heimelijke beschuldigingen van malversatie van familiekapitaal, onrechtvaardige bejegening, politieke corruptie, en heksarijpraktijken zijn de uitdrukkin-

gen van de verborgen spanningen en vijandelijkheden. Naar buiten blijft de lineage zich over het algemeen als een eenheid opstellen maar binnen haar gelederen is eenheid ver te zoeken. Het is dan ook praktisch onmogelijk om met iedereen tegelijk bevriend te zijn. Als ik de vriend van A wil zijn ben ik automatisch een tegenstander van B want A en B zijn tegenstanders. Het is zelfs zo dat ik mijn relatie met A het best kan verbeteren door mijn relatie met B te verslechteren. Voor een onderzoeker die echter met iedereen op goede voet wil staan is dat een uiterst moeilijke situatie. Hij moet met kunst en vliegwerk proberen om niet alleen de relaties met A en B maar ook met C en D en alle anderen optimaal te houden. Het kan haast niet anders of daar zal 'diplomatie' en misschien simulatie aan te pas komen.

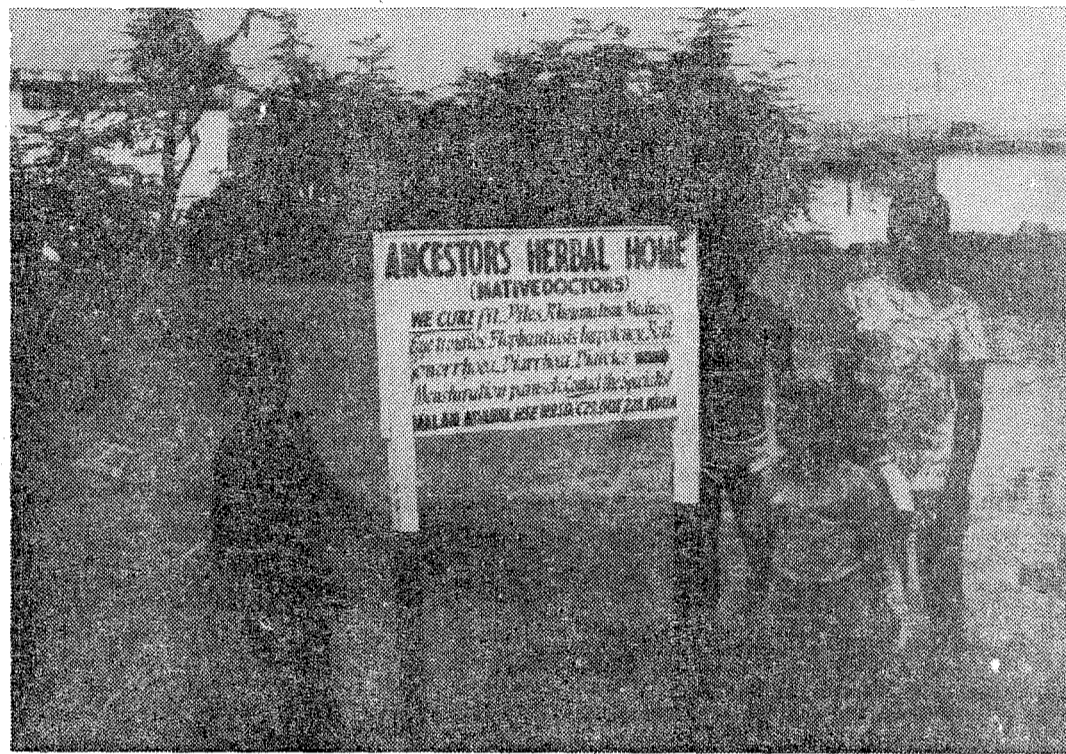
Daar komt nog bij dat het bevriend zijn met een blanke door allen als een zaak van persoonlijke prestige beschouwd werd. Mijn interesse in hun le-

Toen ik aan het eind van mijn onderzoek vertrok, had ik het gevoel zelf oneindig veel rijker geworden te zijn maar velen van hen met lege handen achter te laten.

Welbeschouwd is participerende observatie een contradictio in terminis. Hij die echt meedoet kijkt niet toe, en hij die toekijkt kan niet meedoen. Daarom is participerende observatie ook zoets als het balanceren op het scherp van de snede: je valt er ofwel aan de linkerkant ofwel aan de rechterkant van af.

Geen wonder dat zo'n bezigheid conflicten en spanningen met zich meebrengt en vooral veel ethische vragen. Men kan niet tegelijkertijd in oprechtheid een vriend en een vreemdeling zijn, zoals Jarvie zegt, maar een nog groter probleem vond ik het om tegelijkertijd in oprechtheid een vriend van A en B te zijn. Dat ik dat niet gekund heb, is waarschijnlijk de grootste frustratie van mijn onderzoek.

Heb ik nu mensen 'gebruikt'? Had ik het anders

Het uithangbord van een kruidendokter die verklaart o.a. aambeien, reumatiek, krankzinnigheid, impotentie en menstruatiepijnen te genezen. Het uitvoeren van abortussen wordt niet zo openlijk geadverteerd.

vensloop en mijn meeleven was voor velen zo belangrijk dat zij mij spontaan gingen beschouwen als hun 'beste vriend'. Ik vond het moeilijk om die verklaring af te wijzen. Dat zou trouwens een belediging geweest zijn, en beschouwd worden als een vijandige daad. Dus werd ik hun 'beste vriend', maar hoe kan men de beste vriend zijn van vele mensen tegelijk? Zo'n situatie leidt onherroepelijk tot spanningen. Ik deed mijn uiterste best om iedere 'beste vriend' zijn/haar deel te geven maar dat liep spoedig mis. Ik was niet in staat zoveel uitingen van vriendschap tegelijkertijd te beantwoorden en raakte in ademnood. Ook mijn pogingen om de ene vriend niet de ander te laten ontmoeten in mijn kamer bleken vruchteloos. Ik woonde midden tussen hen, in het huis van het lineagehoofd, waar dagelijks vele leden van de lineage langs kwamen voor een groot, een kletspraatje of een serieuze discussie met het hoofd. Als de ene 'beste vriend' even bij me binnen wipte zag hij een andere 'beste vriend' (misschien wel zijn 'beste vijand') bij me binnen zitten. Langzamerhand kwam de een na de ander er achter dat zijn relatie met mij minder exclusief was dan hij zich aanvankelijk had voorgesteld en de vriendschappen verkoelden een voor een. Slechts enkelen hielden het vol tot het eind. Persoonlijk heb ik dit altijd als een van de grootste problemen en innerlijke conflicten tijdens mijn veldwerk ervaren.

Onderzoeker versus informant

Scott (1963: 167) en Lundbergh (1968: 48) en anderen mogen dan wel zeggen dat de onderzoeker niet alleen 'neemt' maar ook 'geeft', dat zijn functioneren als praatpaal voor de informanten 'satisfying' is (Scott) en dat er sprake is van een uitwisseling (Lundbergh), maar in werkelijkheid is het een stuk gecompliceerder. Verschillenden van mijn informanten namen duidelijk geen genoegen met af en toe eens een keer bij mij 'uit te praten', zij verlangden een totale relatie met mij, en ik kon hen geen ongelijk geven. Voor hen kon een affectieve relatie niet beperkt blijven tot een 'spreekuur'. Mijn 'totale' interesse in hen paste enkel in een totale relatie. Zij verlangden dat ik iedere dag met hen palmwijn ging drinken, dat ik mee ging naar het land, dat ik hun mijn oude kranten gaf en hen in mijn schaarse bezittingen liet delen. Omdat ik dit allemaal niet kon opbrengen was het niet mogelijk mijn onderzoek tot een echte uitwisseling te maken. Mijn inbreng was te mager, te kortstondig en te fragmentarisch om voor hen bevredigend te zijn.

moeten doen? Zelf zie ik geen andere mogelijkheid. Ik zie niet hoe een dergelijk intensief onderzoek gebaseerd op persoonlijke relaties zonder menselijke spanningen kan verlopen. Als een onderzoeker niet in oprechtheid tegelijkertijd verscheidene vriendschapsrelaties kan onderhouden dan moet hij in oprechtheid trachten zijn onoprechtheid tot een minimum beperkt te houden. Als zijn informanten hem niet toestaan om een, weliswaar vriendschappelijke, maar toch meer zakelijke relatie met hem te hebben heeft hij eenvoudig geen andere keus. Zijn 'oprechte onoprechtheid' is een compromis dat hij gekozen heeft om een rol te spelen en een taak te vervullen waarvoor in de betreffende samenleving eigenlijk geen ruimte is.

Ook in een ander opzicht moest ik rollen spelen die met elkaar in conflict waren. Tijdens mijn verblijf in het dorp had ik ook goede relaties met enkele katholieke zusters die daar een kliniek leidden. Zij stonden mij toe gebruik te maken van hun consultatiebureau om de bezoekende vrouwen te interviewen, en hun boeken te raadplegen. Bovendien had ik vele gesprekken met de vroedvrouw die een ruime Afrikaanse ervaring had. De zusters waren zeer gastvrij voor mij en ik bracht hun geregeld een bezoek. Hun ideeën over premaritale seks, geboortenbeperking en abortus verschilden echter nogal sterk van de mijne en ik trachtte mijn eigen opvatting daarover dan ook zoveel mogelijk buiten beschouwing te laten.

Ik vrees nu dat sommigen van hen zeer teleurgesteld zullen zijn als ze op zekere dag de uitkomsten van mijn onderzoek onder ogen zullen krijgen en mijn persoonlijke visie kunnen lezen. Ook dit is een aspect van veldonderzoek dat de nodige spanningen en gevoelens van onoprecht-te-zijn teweegbrengt bij de onderzoeker. Soortgelijke voorbeelden worden ook door anderen gemeld. Köbben (1974: 99) citeert de ervaringen van de Amerikaan Dollard die berustend schrijft: 'Openhartige analyse gaat niet samen met vriendschap, noch in het gewone leven noch bij sociaal onderzoek' en hij concludeert op haast profetische toon: 'Is het niet juist de doem en de roeping van de sociale onderzoeker dingen te moeten zeggen die onwelgevallig er onaangenaam zijn voor tenminste sommige groepen of personen in de samenleving?'

Financiële ongelijkheid

Een ander probleem, waar ik persoonlijk niet zo mee geconfronteerd ben is dat van financiële ongelijkheid.

Geponeerd

'Het valt te verwachten, dat naarmate vrouwen meer geëmancipeerd raken, het aantal gehuwde mannelijke promovendi zal afnemen.'

Stelling bij het proefschrift 'Body plethysmography and pulmonary capillary blood flow' waarop B. J. P. Crul 25 juni 1976 promoveerde tot doctor in de geneeskunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

vervolg op pagina 5

vervolg van pagina 3

Mijn beste vriend?

lijkheid tussen onderzoeker en informant. Ik heb in de voorafgaande paragraaf opgemerkt dat informanten die een persoonlijke relatie met de onderzoeker hebben opgebouwd hoge eisen gaan stellen aan de onderzoeker. Sommige onderzoekers zullen dat profiteren of zelfs parasiteren noemen, maar ik meen dat dat niet altijd terecht is. In bepaalde samenlevingen is het een wezenlijk onderdeel van een vriendschapsrelatie dat men vrijelijk van elkaars bezittingen gebruik kan maken. Dit te weigeren houdt een ontkenning van de vriendschap in. Het verdient daarom aanbeveling dat vrienden in financieel opzicht geen al te grote verschillen vertonen, aangezien anders de vriendschap nooit evenwichtig kan zijn.

De onderzoeker 'met veel bezittingen' heeft het hier, net als de 'rijke jongeling', erg moeilijk. Zijn rijkdom zal hem ervan weerhouden een normale verhouding op te bouwen met zijn informanten. Zelfs als hij alles weg zou geven dan zou zo'n relatie waarschijnlijk 'och nooit het soort vriendschap kunnen voortbrengen waarin op basis van een zekere gelijkheid met elkaar gepraat kan worden. Dan zou het veeleer een patroon-cliënt verhouding worden waarvan ik minder betrouwbare informatie verwacht. Hetzelfde geldt voor onderzoekers die hun informanten rijkelijk belonen/betalen voor een interview. Ook hier zie ik gevaren voor de betrouwbaarheid van de gegevens.

Onderzoekers die weigeren aan deze Kerstmanpolitiek mee te doen maar zich duidelijk in financiële status van hun informanten blijven onderscheiden, zonderen zich af van hun omgeving. Participerende observatie wordt een loze kreet want in feite worden zij door niemand als 'medespeler' beschouwd. Bovendien vind ik de aanwezigheid van zo'n 'nietsdoende rijkard' (hij is geen arts, geen ingenieur, hij doet niets) in een arme omgeving ethisch nogal twijfelachtig en emotioneel ondraaglijk voor de onderzoeker zelf. Als de onderzoeker zich dan nog verder inkapselt en (hij heeft toch geld genoeg) assistenten huurt om rond te trekken en de interviews te verrichten terwijl hij zichzelf terugtrekt op de campus van een universiteit, dan is dat probleem voor hem persoonlijk wel opgelost maar ik weet niet hoeveel ik dan moet geven voor zijn gegevens en, a fortiori, voor zijn leunstoel-interpretatie van die gegevens. Toch vrees ik dat veel antropologische studies op een dergelijke manier tot stand komen omdat de onderzoeker de conflicten en obsessies van een verblijf 'in het veld' wil ontlopen. Het aantal van hen dat de fysieke ongemakken van zo'n verblijf wil vermijden zal overigens ook niet gering zijn.

Persoonlijk heb ik weinig met dit probleem te maken gehad. Voor het eerste onderzoek van een half jaar had ik geen enkele subsidie. Ik was in haast alle opzichten aan mijn informanten gelijk en de kwaliteit van mijn eten lag waarschijnlijk nog wel beneden dat van hen. Wat mij van hen onderscheidde was mijn huidskleur en het bezit van een typemachine en een taperecorder. De typemachine had weinig aftrek maar de taperecorder speelde 's avonds high-life muziek voor kinderen en volwassenen. Voor mijn tweede periode van onderzoek (ook 6 maanden) had ik een subsidie van 800 cedis (2000 gulden) waaruit ik verschillende assistenten moest betalen plus mijn terugreis naar Nederland. Wat er overbleef was een maandinkomen dat weinig afstak bij dat van de mensen om mij heen. Terugdenkend aan dit aspect van mijn onderzoek wordt het mij steeds meer duidelijk dat het ontbreken van een ruime toelage op belangrijke wijze heeft bijgedragen tot het succes van mijn onderzoek.

Omwille van de kwaliteit van het onderzoek maar

ook omwille van de ethische aanvaardbaarheid ervan en de psychische rust van de onderzoeker zelf zou ik er daarom voor willen pleiten dat de wetenschappers die een onderzoek gaan verrichten in een relatief arme omgeving geen - voor die omgeving - extravagante toelagen krijgen toegewezen maar een salaris dat aansluit bij dat van hun informanten. Dat zal hun helpen (en dwingen) participeren niet alleen als iets vrijblijvends te zien maar als een levensnoodzaak.

Non-interventie

Hoewel ik sympathiseer met de ideeën van o.a. Holmberg, Frank en Stavenhagen (geciteerd door Huizer 1975) dat 'participant observation may naturally lead to participant intervention' moet ik bekennen dat ik, met een enkele uitzondering, gedurende het hele onderzoek trouw aan non-interventie heb gedaan. Laat ik eerst enkele voorbeelden noemen hoe en waar ik had kunnen interveniëren. Ik had scholieren voorlichting kunnen geven over het gebruik van bepaalde betrouwbare voorbehoedsmiddelen om het probleem van ongewenste zwangerschap te kunnen voorkomen. Ik had zwangere meisjes die ik verdacht van plannen om op onverantwoorde wijze abortus te plegen kunnen adviseren en financieel in staat stellen om zich te laten aborteren door een bekwaame arts. Ik had mensen die zich lenen voor het ondeskundig uitvoeren van een abortus, kunnen aanbrengen bij de politie.

Dat ik dat toen allemaal niet gedaan heb, wil niet zeggen dat ik daar nu nog achtersta. Vaak verbaas ik mij erover dat ik dat toen allemaal zo stoicijns heb kunnen aanzien, en ik geloof zeker dat ik bij een volgend onderzoek wel degelijk tot actie over zou gaan. Maar het zou niet juist zijn mijn handelwijze van toen af te keuren op basis van wat ik nu weet. Er waren toen hoofdzakelijk vier redenen waarom ik niet intervenieerde. Op de eerste plaats (first but not most) was daar het bekende principe dat ik geen invloed wilde uitoefenen op het gedrag van mijn informanten. Op de tweede plaats had ik er voor gekozen mijn gedrag zoveel mogelijk te assimileren aan dat van mijn informanten. Ik wilde hun zo weinig mogelijk aanleiding geven mij als een ander te beschouwen. Zij intervenieerden niet, dus ik ook niet.

Een derde reden, en waarschijnlijk de belangrijkste, was dat ik eerst moest weten voordat ik tot handelen over kon gaan. Het probleem van illegale abortus was zo complex dat ik er de eerste maanden geen uitspraak over durfde doen, laat staan maatregelen durfde nemen. Ik had veel vermoedens maar zeker weten deed ik haast niets. Ik wist niet hoe men (zowel oud als jong) stond tegenover premaritale seks, het gebruik van voorbehoedsmiddelen en de toepassing van abortus. Ik wist niet welke methoden men gebruikte voor het opwekken van abortus en of die methoden gevaarlijk ofwel onschuldig waren. Ik wist niet wat het betekende voor een schoolgaand meisje om zwanger te worden en hoe belangrijk het voor haar was aan die zwangerschap te ontkomen. Ik wist niets, of alleen dit, dat ik moest luisteren en opletten en niets doen. Nu ik meer inzicht heb verworven in deze materie durf ik ook een en ander te ondernemen, maar toen was ik in een andere positie. Het klinkt misschien als een gemeenplaats, maar er zijn al te veel mensen die beginnen met het oplossen van problemen voordat zij de problemen kennen en voordat zij weten of datgene wat zij als een probleem beschouwen door de betreffende mensen ook als zodanig ervaren wordt.

De vierde reden van non-interventie hing samen met de persoonlijke relaties die ik probeerde op te

bouwen met mijn informanten. Dat lijkt misschien tegenstrijdig, maar ik zal het verduidelijken met een voorbeeld. Om meer te weten te komen over de methoden die gebruikt werden voor abortus provocatus zocht ik contact met enkele aborteurs. Aanvankelijk bleek dat een uiterst moeilijke zaak. Mijn geïnformeerde en aanwezigheid werd als een groot gevaar gezien want hun activiteiten waren hoogst illegaal en ieder van hen had waarschijnlijk complicaties, en misschien wel sterfgevallen, meegemaakt in zijn 'praktijk'. Ik stelde hen gerust dat ik hen op geen enkele wijze zou verraden en dat zij mij gerust alles konden vertellen. Het was een belofte, vond ik, die ik moest houden. Daar kwam de volgende overweging nog bij. Het was een publiek geheim dat deze mensen abortus pleegden en dat dat, afgezien van het feit dat abortus überhaupt illegaal was, niet altijd zonder kleerscheuren verliep. Toch bracht niemand deze mensen aan. Blijkbaar vervulden ze voor het gevoel van de gemeenschap toch een nuttige taak, hoe laakbaar die overigens ook was. Per slot van rekening bleven zij klanten trekken onder jonge zwangere meisjes hoewel die de risico's kenden. Moest ik als vreemdeling hier dan ingrijpen? Wie zou daar trouwens mee gediend zijn zolang premaritale geslachtsgemeenschap algemeen voorkomt, terwijl voorbehoedsmiddelen weinig of niet toegankelijk zijn voor jonge mensen en iedere vorm van abortus provocatus illegaal blijft? En tenslotte was ik er van overtuigd dat een inschakeling van de politie niet eens zin zou hebben. Uit ervaring wist ik dat de politie niet in zou grijpen maar de gelegenheid hoogstens zou benutten voor het chanteren van de betrokken mensen.

Interventie is geen eenvoudige zaak, en ik ben er toen niet toe gekomen. Anderen zouden wellicht anders gehandeld hebben, en wellicht ik zelf ook bij een volgend onderzoek. Ik zie dan ook geen kans om duidelijk regels te formuleren wanneer wel en wanneer niet tot interventie over te gaan. Of misschien deze ene, dat men er mee moet wachten tot dat men een duidelijk inzicht heeft verworven in de problematiek en zo iets kan verscheidene jaren duren. Inmiddels zie ik op dit moment geen andere mogelijkheid dan een post-hoc interventie door het publiceren en populariseren van mijn gegevens op een manier die toegankelijk is voor mijn informanten zelf en voor de instanties en personen die bij machte zijn mee te werken aan de oplossing van hun problemen.

Anonimiteit

De aard van het onderzoek eiste het anoniem houden van mijn informanten. Het vermelden van hun namen zou ernstige gevolgen kunnen hebben voor sommigen van hen. Leden van de lineage beschuldigden elkaar van geldverduistering, bedrog, omkoperij, poging tot vergiftiging, hekserij en regelrechte moord. Deze zaken werden mij toevertrouwd nadat ik plechtig beloofd had er zorg voor te dragen dat niemand er ooit achter zou komen wie wat gezegd had. Trouwens, het onderwerp van deze beschouwing, abortus provocatus, was op zichzelf al strafbaar en werd sterk afgekeurd door de publieke opinie. Publikatie van namen zou meer dan een derde van de lineage alleen daarom al ernstig in verlegenheid brengen. Het garanderen van de anonimiteit vind ik daarom een ethisch vereiste van de hoogste prioriteit waarvoor andere ethische belangen moeten wijken. Ook vele jaren na het onderzoek moet die anonimiteit gehandhaafd blijven, althans zeker in Ghana waar ruzies en familieveten soms terug te voeren zijn tot gebeurtenissen in het verre verleden.

Om de identiteit van mijn informanten verborgen te houden besloot ik bij de publikatie van de gegevens aanvankelijk alleen hun namen te veranderen, bij nader inzicht leek me dat niet voldoende en bracht ik ook kleine veranderingen aan in hun levensgeschiedenissen, bijv. hun plaats van afkomst, het beroep van hun vader, enz. Tegelijkertijd gaf ik ook het dorp waar het onderzoek verricht was een schuilnaam want ik was tot de ontdekking gekomen dat een geïnteresseerd persoon zonder veel moeite mijn informanten zou kunnen opsporen (of erger nog foutief identificeren) als hij eenmaal hun woonplaats kende. Tenslotte besloot ik ook mijzelf een pseudoniem te geven want het was niet moeilijk om via mijn naam de plaats van onderzoek op te sporen, en via de plaats de identiteit van mijn informanten.² Het gebruik van een pseudoniem voor deze studie heeft me echter gedwongen om ook andere publikaties (waaronder deze) die enigszins met dit betreffende onderzoek samenhangen, onder dit zelfde pseudoniem te schrijven. Dat heeft er toe geleid dat nagenoeg alles wat ik geschreven heb onder een vreemde naam staat, een wat ongebruikelijke situatie buiten de romanschrijfkunst, hoewel een eerder geval bekend is in de Amerikaanse antropologie.

Velen zullen de mening zijn toegedaan dat het gebruik van een schuilnaam onvermijgbaar is met wetenschappelijk werk. Zo ook de redacteur van

vervolg op pagina 29

Geponeerd

'Ten onrechte worden bij elke echtscheidingsprocedure de gerechtelijke macht en de advocatuur ingeschakeld.'

Stelling nr. 8 bij het proefschrift 'On the impedance measurements with the AgI-electrolyte solution interface'. I. Influence of temperature, specific adsorption and Faraday impedance, waarop D. A. de Vooy 24 mei 1976 promoveerde tot doctor in de wiskunde en natuurwetenschappen aan de Universiteit te Utrecht.

Schoolmeisjes in sporttenue. Abortus provocatus komt het meest voor onder vrouwelijke scholieren.

Mijn beste vriend?

een bekend sociologisch tijdschrift die een artikel over abortus provocatus in de betrokken lineage enkel wilde publiceren op voorwaarde dat ik mijn eigen naam er onder zette.³

Misschien vinden sommigen dat ik spoken zie, maar dan wil ik hun het volgende in overweging geven. Het verbergen van de identiteit van mijn informanten wordt ernstig bemoeilijkt door een ander ethisch vereiste, nl. dat de informanten recht hebben op kennisname van de resultaten van het onderzoek. Ik vind het pertinent onjuist als iemand de gegevens die hij verzameld heeft, opbergt in een bibliotheek waar nooit iemand van zijn informanten zal komen. Het was deze zelfde overtuiging die Brunt deed besluiten om af te zien van een pseudoniem voor zich zelf (Brunt, 1975:21). Maar hoe kan ik mijn informanten straks een boek in handen geven en tegelijkertijd voorkomen dat zij zichzelf en hun familieleden herkennen? Ik ben tot de conclusie gekomen dat ik dat boek nooit zal kunnen geven. Via omwegen en vermommingen hoop ik de uitkomsten van het onderzoek aan hen door te geven zonder dat zij er achter komen dat ik het ben, of liever, dat zij het zijn, die achter de informatie steken.

Verschillende informanten zullen mij niet vergeven dat ik hun nooit *hun boek* heb gegeven. Ze verwachten een indrukwekkend boek over hun familie, voor hen is het een zaak van eer en prestige, maar zij weten niet dat ik juist omwille van hun eer hun het boek niet als zodanig kan presenteren. Toen ik bij mijn afscheid een groepsfoto maakte van alle aanwezige leden van de lineage verzekerde ik

de oude man, het hoofd, dat ik hem een prachtige vergroting zou sturen om aan de muur te hangen. Zijn reactie was tekenend. Een foto was wel aardig, maar waar hij werkelijk op wachtte was het *boek* dat ik ging schrijven. Hij zal er vergeefs op moeten wachten en ik weet niet of ik hem ooit onder ogen durf te komen zonder het boek.

Besluit

In deze geschiedenis van een onderzoek heb ik getracht de voornaamste problemen en spanningen die ik als onderzoeker ervoer onder woorden te brengen. Uiteraard zijn die problemen sterk persoonlijk gekleurd; andere onderzoekers rapporteren andere problemen. Ook de oplossingen die ik voor me zelf vond, zullen niet door iedereen als juist beoordeeld worden. Ik hoop dat dit relaas toekomstige onderzoekers attent maakt op enkele problemen die zij waarschijnlijk zullen ontmoeten. Een bezinning vooraf kan bijdragen niet alleen tot een efficiënter maar ook tot een 'gelukkiger' (en aangenamer) onderzoek.

Eén van de twee conclusies die ik op basis van mijn eigen ervaringen meen te mogen trekken is dat de problemen en spanningen van een onderzoeker waarschijnlijk toenemen naarmate zijn onderwerp een grotere sociale relevantie heeft, want wat echt relevant is, is meestal ook een heet hangijzer. Op de tweede plaats is het mijn overtuiging dat men geen vaste ethische code voor onderzoek kan aangeven. De ethische problemen waarvoor een onderzoeker zich geplaatst ziet vragen om een antwoord dat niet gebaseerd kan worden op iets objectiefs of op

1914/15, 25 uit 1914/15, 37 Rechtbankvonnissen uit 1974/75 en 34 uit 1914/15.
8. H.R. 13 juni 1975, N.J. 509.
9. P. 247.
10. Zie bv. *De Juridische Spectator*, 1876 (II), p. 17, 18; H. L. Drucker, *Onze Rechtstaat*, R.M. 1884, p. 643, 635; Idem, *De taal onzer vonnissen*, R.M. 1890, p. 245-252;

597.

26. H. L. Drucker, *De taal onzer vonnissen*, R.M. I. p. 245-252, op p. 252.
27. *De taal onzer vonnissen*, R.M. 1911, p. 260-281 p. 279.
28. A. Pitlo, *Taal en stijl der notariële akten*, Wageningen 1953, (Ars Notariatus II), p. 16.

wetenschappelijke bewijsvoering maar enkel op zijn persoonlijke visie, of om het ouderwets te zeggen, op zijn geweten. Dat zoiets geen losgeslagen willekeur inhoudt is reeds door velen aangetoond. Een overtuiging die niet strikt wetenschappelijk is kan nog wel *redelijk* zijn, zoals de Boer (1974:83) terecht heeft gezegd. Trouwens, zoals ook Vermeulen opmerkt (1975:11), laten we eerlijk zijn, de wetenschap is heel wat minder objectief dan wij voorwenden en onze ethische instelling heel wat minder subjectief dan wij zelf beseffen.

Noten

1. Ik dank mijn informanten en anderen die mij bij mijn onderzoek geholpen hebben. Degenen die zich onheus bejegend voelen bied ik mijn verontschuldiging aan hoewel ik beseft dat dit m.b.t. mijn informanten een loze formaliteit is, want zij zullen deze woorden waarschijnlijk nooit lezen.

André Köbben ben ik dankbaar voor zijn kritische opmerkingen. Het onderzoek werd gefinancierd door het Institute of African Studies en het Law and Population Programme, beide van de University of Ghana. De uitwerking van het onderzoek werd gesubsidieerd door de Stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek van de Tropen (WOTRO).

2. Brunt, die een onderzoek heeft gedaan naar de verhoudingen tussen nieuwkomers en oorspronkelijke bewoners in een Zuid-Hollands dorp, trachtte de identiteit van zijn informanten te beschermen door zowel de informanten als hun dorp een schuilnaam te geven. Het bleek een nutteloze maatregel want de ware naam van het dorp was reeds in de krant te lezen voordat het boek in de winkel lag. Brunt zegt erover, 'Of course, regional journalists could have been misled by my pseudonyms for people and places, they could, however, not have been misled by the fact that it was *me* who wrote the book...' (Brunt 1975-21).

3. In *Sociodrome* no. 4 (1976) geef ik een verslag van discussie die hierop gevolgd is en ga ik in op enkele bezwaren en voordelen van het voeren van een pseudoniem.

Literatuur

Bleek, W. 1976: Sexual relationships and birthcontrol Ghana: a case study of a rural town. Amsterdam, diss.
Boer, Th. de, 1974: *Werkelijkheid, waarden, wetenschap*. in Boer en Köbben 1974: 46-83.
Boer, Th. de en A. J. F. Köbben (eds) 1974: *Waarden en wetenschap*. Bilthoven: Ambo.
Boissevain, J. 1975: 'Hete hangijzers in de cultureel antropologie'. *Intermediair* no. 21: 1-5, 15.
Brunt, L. 1975b: On rule and reality of publishing ethnographic research data. in Kloos en v.d. Veen 1975: 17-28.
Huizer, G. 1975: The a-social role of social scientists in underdeveloped countries: some ethical considerations in Kloos en Claessen 1975: 63-72.
Jarvie, I. C. 1969: The problem of ethical integrity in participant observation. *Current Anthropology* 10: 505-8.
Kloos, P. en H. J. M. Claessen (eds) 1975: *Current anthropology in the Netherlands*. Rotterdam: Anthropological Branch of the Netherlands Sociological and Anthropological Society.
Kloos, P. en K. W. van der Veen (eds) 1975: *Rule and reality: essays in honour of André J. F. Köbben*. Amsterdam: Afdeling Culturele Antropologie, Antropologisch-Sociologisch Centrum, Universiteit van Amsterdam.
Köbben, A. J. F., 1974: Sociale wetenschappen en ethiek. in de Boer en Köbben 1974: 86-104.
Lundbergh, C. C., 1968: The transactional conception of fieldwork. *Human Organization* 27: 45-9.
Scott, W. R. 1963: Fieldwork in a formal organization: some dilemmas in the role of observer. *Human Organization* 22: 162-6.
Vermeulen, C. J. J., 1975: Against an alienated conception of the relation between science and ethics. Amsterdam: Applied Anthropology Meeting.